

Anders Landmark
Oslo

Ødipus, triangulering og symboldanning

Anders Landmark arbeider som psykolog ved Diakonhjemmet sykehus i Oslo. Han underviser ved Regionsenter for barn og unges psykiske helse. Artikkelen er en undersøkelse av hva som kan være en forutsetning for symboldanning, lekeevne og evnen til å reflektere om seg selv. Utviklingen av disse sentrale sidene ved barnets psykiske utvikling avhenger av måten barnet håndterer den ødipale situasjon på.

Återpublicering av originalartikkel, Mellanrummet, nr 17, 2007, s. 40-54.

I en artikkel fra 1926 skriver Melanie Klein:

”Veldig tidlig blir barnet kjent med realiteten gjennom deprivasjonen den påfører dem. De forsvarer seg mot realitetene ved å avvise den. Det grunnleggende og kriteriet for all senere kapasitet for tilpasning til realitetene, er i hvilken grad de evner å tolerere deprivasjonen som kommer fra den ødipale situasjon.” (Klein, 1926, s. 128–129)

Hva mener hun med dette? I denne artikkelen vil jeg undersøke dette sitatet nærmere og jeg ønsker å vise en måte å forstå utsagnet på. Et viktig poeng i artikkelen er å vise at når barnet har kapasitet til å avstå fra sine krav om å ha sitt mors begjær for seg selv, har det åpning for å finne det andre medlemmet i det ødipale triangel, representert ved far. Dette danner grunnlaget for triangulering som synes å være en forutsetning for symboldanning, lekeevne og evnen til å reflektere om

seg selv. Disse sentrale sidene ved barnets psykiske utvikling krever en trekantsituasjon – mor, far, barn eller mor, bestemor, barn eller mor, barn og en annen person, etcetera. Betydningen av triaden er nedtonet i objektrelasjonsteorier hvor fokus på dyaden er mer fremtredende.

Den ødipale situasjon

For mange skaper erfaringen av at andre tenker, har sin egen subjektivitet og et liv de selv er stengt ute fra, store vansker. Denne form for strev har sin rot veldig tidlig i livet og er karakteristisk for barnets ødipale følelser. Dette strevet starter når barnet oppdager at det ikke er den eneste for mors oppmerksomhet, hennes oppmerksomhet og interesser er også rettet andre steder. Barnet er tvunget til å innse at dets mest elskede person, personen det er helt avhengig av og knyttet til, også har viktige relasjoner til andre, det være seg til far, bestemor, venner eller andre barn.

For Sigmund Freud var Ødipus komplekset helt sentralt fra han oppdaget det i 1887 til sin død. Ødipus komplekset utgjør et sett av ønsker rettet mot sine foreldre. I den positive formen er det som i myten om Kong Ødipus: et dødsønske rettet mot rivalen – forelderen av samme kjønn – og et seksuelt begjær mot forelderen av det motsatte kjønn. I Ødipusmyten er dette eksemplifisert ved Ødipus som dreper Laius på vei til Teben (på vei til mor) og gifter seg med Iokaste og får barn med henne. I sin negative form finner vi det motsatte bildet: kjærlighet til forelder av samme kjønn og hat mot forelderen av motsatt kjønn. De to versjonene eksisterer i varierende grad i et og samme individ, og er kjent som den komplette formen av Ødipus komplekset. I følge Freud når Ødipuskomplekset sitt toppunkt mellom tre og fem års alder og ødipuskomplekset danner en viktig del i struktureringen av personligheten.

For Melanie Klein var ødipuskomplekset også sentralt. Barnet begynner å oppdage den ødipale situasjonen i spedbarnsalderen og dets utvikling er kompleks og den varer i flere år før den når sitt topp punkt i fire års alder. Dette er tidspunktet for det klassiske ødipus komplekset slik det ble beskrevet av Sigmund Freud. Hun brukte begrepet den ødipale situasjon og la til det Freud hadde kalt "ur-scenen", for barnet, foreldrenes mystiske og priva-

te seksuelle relasjon. Med dette la Klein til den siste linket i det ødipale triangelet og hun understreket at hvordan barnet forholdt seg til relasjonen mellom mor og far, var avgjørende for dets psykiske utvikling. Prototypen på dette er at barnet erfarer at det er noe mor og far deler med hverandre, mens barnet holdes utenfor. Hva mor og far deler med hverandre er farget av barnets fantasi.

Selv om den triadiske situasjonen er en sannhet, er en annen sannhet at babyer i begynnelsen av sitt liv har behov for en erfaring av å være den eneste; dette for å sikre at babyens psykologiske fødsel ikke blir en psykologisk katastrofe. I denne fasen av sitt liv behøver babyen at moren, i det minste i en periode, er i en tilstand av *maternal preoccupation* sammen med babyen, nesten på bekostning av sine egne behov og interesser.

Deprivasjonen i den ødipale situasjon

For Melanie Klein (1926) er den ødipale situasjon assosiert med en type deprivasjon. Evnen til å se linket mellom mor og far øker ikke bare barnets kunnskap om verden, men det forstyrrer barnet også ved at det må oppgi en opplevelse til fordel for en annen. Ronald Britton (1989) mener det er to sentrale tapsopplevelser i den normale utviklingen av den ødipale situasjon.

Det første skrittet i den ødipale situasjon er når barnet fornemmer at andre er atskilt fra det selv og at de har relasjoner med hverandre. Det første skrittet i å oppleve relasjonen mellom foreldrene, innebærer at barnet må gi opp ideen om å besitte og være den eneste for moren. Dette leder til erfaringen av en separasjon og tapsopplevelse. Hvis separasjonserfaringen ikke kan tåles, blir det en kilde til betydelig fragmenteringsangst. I Ødipus myten er dette representert ved fortellingen om Ødipus som spedbarn blir lagt ut for å dø av sin egen mor. Dette er en tragisk fantasi om å bli forlatt for å dø mens foreldrene deler seng sammen. Dette eksempelet viser til en psykisk realitet forbundet med Ødipus komplekset, frykten for sin egen død. Psykologisk er dette en tidlig form for angst der barnet opplever separasjon som en alvorlig trussel mot dets psykiske overlevelse. Denne tilintetgjørelsesangsten fører til en orientering der man primært er opptatt av seg selv og egen overlevelse.

I normal utviklingen overvinnes barnet dødsangsten, det klarer å slippe taket i tanken om å være den eneste for mor, og den ødipale situasjon fortsetter som en rivalisering. I den ødipale situasjon oppdager barnet forskjellen i relasjonen det har til mor og relasjonen det har til far og at disse to relasjonene igjen er annerledes enn relasjonen foreldrene har seg i mellom. Denne oppdagelsen må sees på bakgrunn av den gjensidighet som barnet opplever i det tidlige mor-barn samspillet og at denne gjensidighet er tatt for gitt. På denne måten er oppdagelsen av forskjeller i den ødipale situasjon, et tap av en illusjon. Denne oppdagelsen av forskjeller skaper en opplevelse av et tap og kan skape misunnelse, og hvis det ikke kan tåles kan det bli en kilde til selvforakt. Dette er eksemplifisert i Ødipus myten når Ødipus møter Laius i veikrysset og dreper ham, et bilde på far som står i veien for guttebarnets vei til å bli ektefellen til mor. Dette bildet viser også til en annen psykisk realitet i Ødipus komplekset, nemlig, frykten for å forårsake foreldrenes død. Psykologisk viser dette til en frykt i barnet knyttet til hva foreldrene tåler av barnets sinne og om at dets sinne kan føre til at foreldrene blir skadet og dør. Den viser også til en nært knyttet psykisk realitet, nemlig opplevelse av skyld. I Ødipus myten er dette eksemplifisert når Ødipus innser at han er skyld i sin fars død og at moren har begått selvmord. Tilsammen dreier dette seg om en omsorg for andre og hvordan egne handlinger kan virke og den skyld og ansvar og behov for reparering dette fører med seg.

I tråd med denne tankegangen fremhever Britton (1998) at den ødipale situasjon er et trekk ved den depressive posisjon. Melanie Klein påpekte den nære forbindelsen mellom den depressive posisjon og tidlige former for Ødipus komplekset:

”Tidlige stadier av Ødipus komplekset og den depressive posisjon er bundet sammen og utvikles samtidig.” (Klein, 1952, s. 110)

Et sentralt trekk ved den depressive posisjon er utviklingen av evnen til å skille mellom selv og objekt, mellom fantasi og virkelighet samt symboldannning. Hvis integreringen av den depressive posisjon mislykkes eller av en eller annen grunn går feil som når barnet for eksempel ikke tåler det første eller andre skrittet i den ødipale situasjon, kan ikke barnet gå videre til å utvikle full kapasitet til symboldannning og tenkning.

Avvisning av realitetene

I normal utviklingen benytter barnet seg av enkelte strategier for å komme bort fra de psykiske realitetene i Ødipus komplekset. Britton (1998) har kalt dette den ødipale illusjon. Den ødipale illusjon er defansive fantasier hvor hensikten er å tåkelegge de psykiske realitetene i den ødipale situasjon. Et eksempel på dette er fantasien om at man har tatt far eller mors plass, som et forsvar mot fantasiene knyttet til erfaringen av å være ekskludert fra foreldrenes soverom.

Siden sannheten er for tung å bære, benytter barnet seg av strategier for å forvrengte, misforstå og ignorere det de ser. Steiner (1993) har kalt dette *turning a blind eye* og han viser til Ødipus myten, der Ødipus sitter på tronen med sin kone/mor omgitt av personer som vet hva som foregår, men som ser en annen vei. Teiresias visste det hele tiden, men valgte ikke å si noe. Ødipus selv fulgte ikke sporene som lå i dagen; at han drepte en fornem mann samtidig som kongen av Teben ble drept. Iokaste bruker heller ikke sin nysgjerrighet til å finne ut hvem Ødipus er. Hun kunne blitt nysgjerrig på skaden på Ødipus føtter, en mann som var på alder til hennes egen sønn og hadde sår på ankene slik hun selv hadde påført sitt eget guttebarn. Å leve i illusjonen er det viktigste og nysgjerrighet er opplevd å ende i katastrofe. Katastrofen i Ødipus er knyttet til å finne ut sitt eget opphav og identitet, dvs. i siste instans relasjonen mellom de to som skapte deg, din mor og din far. Katastrofen ligger i å se urscenen.

I den ødipale illusjon er forholdet mellom mor og far kjent, men denne relasjonens fulle betydning og dets seksuelle natur, er oversett; at relasjonen mellom barn og dets foreldre er forskjellig fra relasjonen mellom mor og far. Britton (1998) mener at i normal utviklingen er slike illusjoner vanlige og forbigående, og det er en pendling mellom illusjon og desillusjon og illusjon igjen.

Når man tåler deprivasjonen i den ødipale situasjon

Spedbarnets opplevelse av at dets kaotiske erfaringer og angst kan gis form og mening, sørger for en trygghet i barnet slik at det kan våge å se og gå inn i den ødipale situasjon uten å bli redd for å dø. Den ødipale situasjon løses når barnet har etablert

en tilstrekkelig indre trygghet til å gi slipp på sine ødipale illusjoner og klarer å bære den ødipale ensomhet.

Britton (1998) påpeker to konsekvenser for barnets psykiske utvikling når det har opparbeidet seg en toleranse for den ødipale situasjon og da særlig til urscenen. Ved å vise disse to konsekvensene og deretter vise til hva som kan skje hvis barnet ikke tåler deprivasjonen i den ødipale situasjon, håper jeg det er blitt mer forståelig hvorfor Melanie Klein kunne skrive:

”Det grunnleggende og kriteriet for all senere kapasitet for tilpasning til realitetene, er i hvilken grad de (*barn*) evner å tolerere deprivasjonen som kommer fra den ødipale situasjon.” (Klein, 1926)

1. Fantasi virkelighet og triangulering

Jeg starter med et sitat fra første meditasjon hos filosofen Rene Descartes:

”Allerede for flere år siden ble jeg oppmerksom på hvor meget falskt jeg i min ungdom hadde tatt for sant, og hvor tvilsomt alt må være som jeg bygget på dette grunnlag.” (s. 24)

Jeg tror de fleste kjenner igjen denne situasjonen. Det er noe vi har trodd og tatt helt for gitt, vi har ikke stilt spørsmålsteget ved dem, og så oppdager vi at det ikke er helt slik vi trodde likevel. Dette kan være forhold hos en selv eller hos andre eller i forholdet man har til andre. Slike antagelser eller tro kan både være bevisst og ubevisst. Slike antagelser har ofte konkrete konsekvenser på atferd og de har konkrete effekter på begjær, frykt og sinne. Det kan være smertefullt å gi slipp på det man tidligere har tatt for gitt og akseptere de nødvendige konsekvenser dette får for ens liv (Britton, 1995).

Evnen til å differensiere mellom tro som *fakta* og tror som *tro* avhenger av at man har opparbeidet seg en toleranse for den tidlige Ødipale situasjon. En annen måte å si det på er evnen til å skille mellom fantasi og virkelighet avhenger av en triangulering. Når barnet har oppdaget troen som tro, kan det skille mellom fantasi og virkelighet, mellom indre og ytre. Dette danner blant annet grunnlaget for evnen til å leke.

For eksempel: hver dag leker en gutt at han er en fryktinngytende sjørøver i barnehagen. Han plyndrer og har en skattekasse som han passer på.

Denne leken kan være uttrykk for en opplevelse av å være stor og mektig og ha kontroll over noe veldig verdifullt. Går vi et skritt videre, ser vi kanskje en sammenheng mellom guttens opplevelse og guttens indre strev med å føle seg forlatt av mor, sinne og savnet etter henne når hun går til jobb. Vi kan si at sjørøver leken er et symbol og som symbol har det en bestemt mening for barnet. Det kan være en måte å forsvare seg mot erfaring av å være liten og ensomheten knyttet til å bli parkert i barnehagen av mor mens hun og far kan tilbringe tiden sammen. I leken viser han at han kan være en mektig og overlegen mann, han har penger og gull, han herjer med de andre barna og han har et stort sverd.

Hanna Segal (1957) skiller mellom tilstander der barnet kjenner til symbolet som et symbol, det hun kaller *symboldannning*, og der barnet ikke gjør det kalt *symbolekvasjon*. I sitt arbeid om symboldannning knyttet Segal feil ved symboldanninga til en begrenset kapasitet til bearbeiding i den depressive posisjon og komme inn i en normal sorgprosess. Hun knyttet det til vansker med å gi slipp på det man tar for gitt. Vi kan si at symboldannning står i forhold til barnets evne til å tåle tapsopplevelsene i utviklingen av den ødipale situasjon. Hvis barnet tåler separasjon og tap det blir utsatt for, tar det i bruk symboler for å overvinne tapet. I slike situasjoner anerkjenner barnet symbolets egne egenskaper – det er forskjeller mellom symbolet og det symboliserte. I eksempelet med den lille gutten vil det si at gutten viser en visshet om både å være en sjørøver og en liten ensom gutt som savner mammaen sin. Det er *som-om* han er sjørøver, det er *som-om* han er stor og mektig, osv. Gjennom dette uttrykker barnet en uuttalt visshet om en grense mellom fantasi og virkelighet.

Når barnet ikke tåler tapet, bruker det symboler for å fornekte tapet (Segal, 1957). I slike situasjoner anerkjennes ikke symbolets egne egenskaper – symbolet og det det skal symbolisere blir ett og det samme. I eksempelet med den lille gutten vil det si at det ikke er en uuttalt visshet om grensene mellom fantasi og virkelighet. Gutten bruker symboler for å fornekte at tanken på mor og far sammen, gir ham en opplevelse av utålelig separasjon, og at han ikke har noe liv og verdi. Gutten opplever ikke seg selv som en liten gutt som leker sjørøver; han behøver ingen fordi han *har* sin egen skattekasse, han *er* stor og mektig, sverdet *er* hans

kjempe store tiss. Av eksempelet kan vi se at når gutten ikke klarer å triangulere, viser han heller ikke kapasitet til som-om lek.

Ser vi dette i lys av Britton kan vi si at som-om lek forutsetter evnen til triangulering, dvs. evnen til å differansiere mellom symbolet, det symboliserte og symbolskaperen. La oss sammenligne dette perspektivet med Donald W. Winnicotts begrep om *potensielt rom*. Winnicott-tradisjonen legger til grunn at det for vurdering av psykopatologi og helse, er mer primært å avklare om, eller i hvilken grad, barnet har evne til å leke, enn hva det leker. Winnicott (1968, 1971) ser lek som den mest grunnleggende måte å forholde seg til andre på. Han opphever lek til en ”grunnleggende værensform” (1968, s. 597) og skriver at

”det er leken som er universell og som tilhører helse.” (1971, s. 41)

Winnicott mente at til grunn for helse lå evnen til å leke. For Winnicott blir lek et spørsmål om å kunne forholde seg til andre direkte eller indirekte, gjennom lekematerialet, på en lekende måte. I følge Winnicott forutsetter leken det han kaller *potential space*. ”Det potensielle rom” er av mange ansett som Winnicotts kanskje viktigste begrep, men samtidig et av de vanskeligste å forstå (Ogden, 1985). Dikotomien mellom indre og ytre verden, mellom det subjektive og det objektive blir av Winnicott brutt opp ved at han postulerer et tredje erfaringsområde: det potensielle rommet. Med dette begrepet mener han:

”Potensielt rom ... er det hypotetiske område som eksisterer (men som ikke kan eksistere) mellom babyen og objektet (moren eller en del av moren) under avvisningen av objektet som ikke-meg, det vil si, på slutten av av tilstanden av å være smeltet sammen med objektet.” (Winnicott, 1971, s. 107)

Utviklingen av dette tredje erfaringsområdet knyttes til spedbarnsalderen og prosesser som er forbundet med den gradvise separasjonen mellom mor og barn. Slik sett viser det potensielle rom hen til en bestemt form for tilknytning eller relatering. Det sentrale ved en relatering karakterisert som potensielt rom, er å integrere både det subjektive og objektive, nærhet og avstand, sensitivitet og refleksjon. Relateringen viser til en evne til å integrere og alternere mellom projektive prosesser som

muliggjør sensitivitet og nærhet og prosesser som forutsetter at moren er erkjent som noe fraværende (som viser til avstand og refleksjon basert på symboler og språk). Lek som kjennetegner en relatering definert som *potential space*, befinner seg alltid i vekselspillet mellom fantasi og virkelighet, mellom det subjektive og det objektive. Gutten som leker sjørøver er både liten gutt og sjørøver dersom det han gjør skal ha karakter av lek. Leken krever en uuttalt visshet om at en forholder seg som-om noe var tilfelle.

Det som skiller de to perspektivene er at der Winnicott synes å ta utgangspunkt i at barnet fødes inn i en dyadisk situasjon, synes perspektivet jeg har lagt frem her å ta utgangspunkt i at den realitet barnet fødes inn i har en *triadisk struktur* og den må barnet tilpasse seg for at viktige psykiske strukturer skal utvikle seg. Fra et slikt utgangspunkt er det nødvendig å forstå barnet ikke bare i forhold til et annet element som moren eller brystet, man må se dyaden mellom mor og barn ut fra et tredje. Andre Green (2000) har i en annen sammenheng skrevet en parafrase over Winnicott

”There is no such thing as a mother-infant relationship.” (s. 44)

for å minne oss på betydningen av det faderlige eller det tredje som bryter opp dyaden og som synes å være en forutsetning for utviklingen av for eksempel potensielt rom.

Hvis forestillinger ikke utspiller seg i et triangulert rom, er det ikke noe differansiering eller noen integrering mellom fantasi og realitet. Det er først i et triangulert rom barnet kan fornemme at det leker noe. Det er et rom for kreativitet og forestillingssevne. Det synes altså å være en sammenheng mellom som-om lek og barnets evne til å forholde seg til relasjonen mellom mor og far. Urs scenen får på den måten en helt sentral plass innenfor dette perspektivet. Britton (1998) foreslår at forestillingsvirksomhet begynner å eksistere når barnet tåler og klarer å ha forestillinger om den aktiviteten barnet tror foregår mellom sitt primære objekt og det andre medlemmet i det ødipale triangel. I psykoanalysen har foreldrenes soverom vært stedet for urs scenen siden Freuds beskrivelse av Ulvemannen. Her pendlet Freud mellom urs scenen som fantasert og som observert. Britton mener at urs scenen ikke er observert, men fantasert om. Slik må det være fordi barnet ikke kan være tilstede un-

der skapelsen av sin egen eksistens. Et barn sa det slik: ”Jeg var ikke der da mamma og pappa lagde meg”. Barnets nysgjerrighet og forestillinger om urscenen er koblet til de spørsmål barnet har som gjelder foreldrenes seksualitet. Dette er spørsmål som berører dets opphav og identitet: *hvor kommer jeg fra, hvem er jeg?* Det ødipale kunnskapsbegjæret henger sam-men med spørsmålet om å kjenne seg selv. For Klein var utviklingen av kunnskapsbegjæret, den epistemofiliske impuls, sterkt påvirket av tidlige erfaringer av den ødipale situasjon.

2. Selvobservasjon

Den andre vinningen Britton (1998) påpeker er knyttet til evnen til selvobservasjon. Når barnet kan tolerere linken mellom mor og far lukker det ødipale triangelet seg og danner det Britton kaller et triangulært rom. Dette åpner opp for en prototyp for en bestemt form for mellommenneskelige forhold. Denne prototypen inkluderer muligheten for å være i en relasjon og bli observert av en tredje person og selv være en observatør av relasjonen mellom to personer. Barnet kan også bruke denne ferdigheten på seg selv, barnet får evnen til å observere seg selv mens det er sammen med andre. Dette danner et vesentlig psykisk vendepunkt. Det synes å være en nær forbindelse mellom mestring av den ødipale situasjon og utvikling av evnen til å reflektere over egne tanker, følelser og handlinger mens det er sammen med andre. Fonagy, Gergely, Jurist og Target (2004) er inne på det samme når de skriver at det ikke er tilfeldig at det er et tidsmessig sammenfall mellom løsningen på Ødipus komplekset og utviklingen av evnen til å reflektere over seg selv i 4–5 års alder.

Når barnet kan skille mellom fantasi og virkelighet, har det fått en evne til å forstå sine egne og andres handlinger mer objektivt. Britton (1998) sier at når vi har internalisert og kan ta i bruk den tredje instansen i det ødipale triangel har vi fått et psykologisk ståsted hvor vi kan forklare våre egne og andres handlinger mer objektivt, dvs. et ståsted hvor vi et kan gi en tredjeperson beskrivelse av oss selv. Det innebærer også at vi tåler et møte mellom vår subjektive erfaring og en objektiv forståelse, dvs. en forståelse sett fra en posisjon utenfor dyaden. Med den nye evnen til å gjenkjenne seg selv, begynner barnet å erfare at det har sin egen indre verden. Det begynner å erfare at stormene, begjæret, savn og lengsler, aggresjonen, tilhører en

person, nemlig det selv. Sett i et utviklingspsykologisk perspektiv er det en sammenheng mellom håndtering av den ødipale situasjon og at barn i 4–5 års alder har utviklet en forståelse av at dets egen forståelse av en situasjon kan være forskjellig fra hvordan andre erfarer den, at andre har sin oppfatning og at andre faktisk kan ha feil oppfatning av noe, for eksempel Rødhette tror at det er bestemor som ligger i senga.

Når man ikke tåler deprivasjonen i den ødipale situasjon

Av det som jeg allerede har sagt kan vi forvente at når man ikke klarer å tolerere deprivasjonen i den ødipale situasjon, vil angsten være kjennetegnet av dødsangst og man vil ha behov for å ha den andre helt for seg eller vise at man ikke har behov for noen. Barnet vil ikke klare triangulering og vil derfor ha begrenset kapasitet til lekeevne, forestillingsvirksomhet og refleksjon.

For noen barn og unge og voksne er den ødipale situasjon ikke bare uønsket fordi den er smertefull, men den er fryktet som en katastrofe. Man forventer en katastrofe hvis to forskjellige perspektiver blir integrert. I myten om kong Ødipus er det en katastrofe. Når Ødipus begynner å bli nysgjerrig på hvor han kommer fra og hvem som laget ham, ender det i en katastrofe. Noen pasienter frykter en katastrofe hvis de lar mor og far møtes, derfor holder de mor og far fra hverandre i fantasien eller konkret. Det de frykter er en psykisk tilstand eksemplifisert i den blinde Ødipus – de frykter å bli kastet ut i kaos, mørke, forvirring og kontaktløshet.

Bion (1959) understreket at når mor ikke evner å romme spedbarnets gråt, skrik, angst osv, kan spedbarnet erfare dette ikke som en feil eller mangel ved mor, men som et aggressivt angrep på spedbarnets forsøk på å knytte seg til og kommunisere med sitt gode objekt. Under slike omstendigheter, bevarer spedbarnet mor som et godt objekt ved å benekte hennes utilgjengelighet og tilskriver angrepet et annet objekt. Dette skaper en fantasi om et fiendtlig objekt som stadig truer barnets tilknytning og kommunikasjon med mor. I den ødipale situasjon blir denne fiendtligheten tilskrevet far. Det skjer en splitt mellom et godt, forståelsesfullt moderlig objekt og et misforstående og aggressivt

faderlig objekt.

Vi står overfor en form for defensivt organisert ødipal situasjon med en passivt forstående moderligobjekt på den ene side og på den andre side et aggressivt faderlig objekt som forstyrrer med alle sine meninger og som pasienten vil unngå å forholde seg til. Så lenge denne splittelsen eksisterer vil pasienten holde på sine subjektive erfaringer. Tro og antagelser er sannheter. I slekt med dette har Fonagy (1991) beskrevet hvordan såkalte borderline pasienter når de forventer psykisk smerte kan blokkere sin evne til å ta den andres perspektiv og blokkere sin evne til å reflektere over seg selv.

Hvilken relevans har dette for det terapeutiske arbeidet?

Jeg vil peke på 2 praktiske konsekvenser dette får for tenkningen rundt det kliniske arbeidet: 1. Dele et mentalt rom og 2. Terapeutens kreativitet.

1. Dele et mentalt rom

For noen pasienter er terapeutens private tanker voldsomt provoserende og utålelig, fordi det er en gjentakelse av den ødipale situasjon der mor og far har et privat forhold som ekskluderer barnet. Det fører til en opplevelse av utålelig separasjon, og at de ikke har noe liv og verdi. I møte med slike pasienter kan det være vanskelig å komme ut av dyaden og få tenke over hva som foregår. Det er vanskelig å tenke fritt og være kreativ. Når terapeuten prøver å tenke selvstendig om pasienten, blir dette opplevd av klienten som en trussel mot sin eksistens. Denne katastrofe opplevelsen kommer av vansker i de tidligste relasjoner.

Britton (2003) påpeker at en konsekvens av splittingen mellom det moderlige og faderlige i det ødipale triangel, er at den tredje instansen i det ødipale triangel oppleves som noe fremmed og som pasienten prøver å unngå for å unngå en katastrofe. Det slike pasienter frykter er at en beskrivelse av dem selv, vil være en destruksjon av deres egen subjektivitet. Pasienten frykter at et møte mellom ens subjektive erfaring og en objektiv forståelse vil ende i en katastrofe. I overføringen vises dette som en grunnleggende frykt for ikke å bli forstått og bli kjent med seg selv; det vil si at de frykter å bli misforstått på en så grunnleggende og kraftig måte, at ens erfaring av en selv vil bli ødelagt og muligheten

for å etablere mening bli ødelagt. Denne tilstanden har paralleller med det Bion (1962) betegner som *nameless dread*. Hvis mangelen på containment blir erfart av spedbarnet som et angrep istedenfor som en mangel, vil spedbarnet tro at det eksisterer en kraft som ødelegger forståelse og mening.

I terapi med slike pasienter vil pasienten være fornøyd så lenge pasienten opplever terapeuten som et forståelsesfullt, passivt mottakelig objekt, en som kommer med første person beskrivelser av hva som foregår, dvs. en beskrivelse som legger seg mest mulig nær pasientens subjektive erfaring av her og nå situasjonen. Man kan se dette repetert i overføringen når terapeuten ikke klarer å forstå klienten helt presist, og klienten erfarer dette ikke som en begrensning ved terapeuten men som et direkte angrep på klientens personlige integritet. Hvis terapeuten tenker selvstendig og kommer med tredje person beskrivelser, vil det oppleves som veldig negativt av klienten.

Når klienten ikke klarer å integrere det moderlige og faderlige i det ødipale triangel, får klienten vansker med å dele et mentalt rom med terapeuten (Britton, 2003). Det er vanskelig å få til en situasjon der man er to forskjellige personer. Istedenfor å være to uavhengige personer som har kontakt, er man enten to atskilte personer som ikke kommer i kontakt med hverandre eller to personer som tenker helt likt. I den første gruppen klienter er terapeuten behandlet som om hun ikke har noen betydning, i den andre gruppen klarer ikke klienten å kommunisere uten å gjøre terapeuten til en forlengelse av seg selv.

2. Terapeutens kreativitet

Fonagy og Target (1998) hevder at terapeuten må bringe inn noe nytt ellers er terapien dømt til å ende i en blindgate, en rigid og stereotypisk repetisjon av tidligere patologisk samspillmønstre. I denne forbindelse kan vi gå til Symington (1983) som hevder at for at terapirelasjonen skal tjene en terapeutisk funksjon, må terapeuten ha handlefrihet og være kreativ. Handlefrihet og kreativitet er i følge Symington (1983) kjennetegnet av at man klarer å løse seg ut av det man tidligere har tatt for gitt. Kreativitet, en indre frihet til å tenke og forstå hos terapeuten, synes å være en betingelse for psykisk endring. Denne friheten fører til at terapeuten legger en ny dimensjon til pasientens psykiske realitet. Den nye dimensjonen fører til

at pasienten blir tvunget til å se på sin tro eller antagelser fra et annet perspektiv. Pasienten blir tvunget til å ta inn den tredje posisjon i det ødipale triangel, som slik sett synes å være en forutsetning for at pasienten skal kunne bevege seg fra mer eller mindre fragmenteringsangst og utagering, til å få et indre rom til å tenke rundt egne tanker, følelser og handlinger.

Symington (1983) påpeker at forsøkene på å forstå er kontinuerlig motarbeidet av en annen prosess, som produserer falske antagelser. Britton (1998) mener at falske antagelser hele tiden blir produsert for å unngå de emosjonelle konsekvensene ved å se sannheten og på den måte unngå situasjonen Kong Ødipus havnet i kaos, mørke og kontaktløshet. Dette gjelder både pasient og terapeut. Hos både terapeut og pasient er det prosesser som fremmer forståelse, men samtidig er det prosesser i virksomhet som er ute etter å ta mest mulig for gitt, ikke være nysgjerrig, ikke undersøke videre, ikke stille spørsmålstejn. I følge Symington er denne prosessen lokalisert i superego og den tar i bruk antagelser, illusjoner og kulturelle myter, for å hemme kreativitet og friheten til å tenke. En forutsetning for at terapeuten skal fungere slik Fonagy og Target (1998) og Symington (1983) påpeker, synes å være terapeutens evne til å forholde seg til sin egen urscene. Som allerede påpekt knytter Britton (1998) kreativitet og skaperevne til evnen til å forholde seg til urscenen. For Britton står kreativitet i sammenheng med sannhetssøken og han skiller dette fra fantasi som har som funksjon å tilsløre sannheten og dagdrømmer hvis hensikt er behovstilfredsstillelse. Kreativitet er altså knyttet til det ødipale kunnskapsbegjæret og står i et spenningsforhold til tilstander preget av det Steiner (1993) kaller *turning a blind eye*.

Det kan virke som det er en kontinuerlig kamp om å holde oppe eksistensen av den tredje posisjon. En kamp som stadig må utkjemperes og som man vel aldri kan vinne helt.

Referanser

- Britton, R. (1989). The missing link: parental sexuality in the Oedipus complex. In J. Steiner (Ed.). *The Oedipus complex today*. London: Karnac Books.
- Britton, R. (1998). *Belief and Imagination*. London: Routledge.
- Britton, R. (1995). Psychic and unconscious belief. *The international journal of psychoanalysis*, 76, 19-23.
- Britton, R. (2003). *Sex, death, and the superego*. London: Karnac Books.
- Bion, W.R. (1959). *Attacs on linking, Second Thoughts*. New York: Jason Aronson, 1967.
- Bion, W.R. (1962). *Learning from experience. Maresfield reprints*. London: Karnac Books.
- Fonagy, P. (1991). Understanding change in child psychoanalysis. *The international journal of psychoanalysis*, 72, 15-22.
- Fonagy, P. & Target, M. (1998). Mentalization and the changing aims of child Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 8(1), 87-114.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E.L., & Target, M. (2004). *Affect regulation, Mentalization, and the Development of the self*. London: Karnac.
- Freud, S. (1918). *From the history of an infantile neurosis. The Standard Edition of the Complete works of Sigmund Freud, vol. XVII*. London: Hogarth Press.
- Green, A. (2000). On thirdness. In J. Abram (Ed.). *Andre Green at the Squiggle Foundation*. London: Karnac Books.
- Klein, M. (1926). The psychological principles of early analysis. In R. Money-Kyrle, B. Joseph, E. O'Shaughnessy, & H. Segal (Eds.). *The writings of Melanie Klein, vol. I*. London: Hogarth Press (1975).
- Klein, M. (1952). Some theoretical conclusions regarding the emotional life of the infant. In R. Money-Kyrle, B. Joseph, E. O'Shaughnessy, & H. Segal (Eds.). *The writings of Melanie Klein, vol. III*. London: Hogarth Press (1975).

- Segal, H. (1957). Notes on symbol formation. In E. Bott Spillius (Ed.). *Melanie Klein today, vol. 1*. London: Routledge (1988).
- Sofokles. *Kong Ødipus*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Steiner, J. (1993). *Psychic retreats*. London: Routledge.
- Symington, N. (1983). The analyst's act of freedom. *The International review of psychoanalysis*, 10, 783-792.
- Ogden, T. (1985). On potential space. *The international journal of psychoanalysis*, 66, 129-141.
- Winnicott, D.W. (1968). Playing: Its theoretical status in the clinical situation. *The international journal of psychoanalysis*, 49, 591-599.
- Winnicott, D.W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock /Routledge.

anders.landmark@diakonsyk.no